

A detailed oil painting of a man, Eero Tarasti, from the chest up. He has light brown, slightly messy hair and is looking directly at the viewer with a serious expression. He is wearing a light-colored, possibly beige or off-white, jacket over a dark vest and a white shirt. His right hand is resting on a dark surface, with fingers slightly spread. The background is dark and textured, with some blue and green tones. The lighting is dramatic, highlighting the man's face and the texture of his clothing.

Eero
Tarasti
IKONIT
JA
KAANONIT

NTAMO

Ikonit ja kaanonit

IKONIT JA KAANONIT

Kirjoituksia kulttuuriperinnöstä

Eero Tarasti

NTAMO

© Eero Tarasti 2024

ISBN 978-952-215-834-5

Ulkoasu
Göran de Kopior

Kannen kuva
Anna Sahlstén, *Leipähuolia* (Brödbekymmer, 1893).
(Wikimedia Commons)

Taitto
Paul Forsell

Valmistaja
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ntamo, Helsinki 2024
www.ntamo.net

Eitalle

ESIPUHE

Tämän kirjan kannessa on kuva öljyvärimaalauksesta *Leipähuolia* (Brödbekymmer, 1895). Sen on tehnyt taidemaalari Anna Sahlstén (1859–1931), äitini täti, joka opiskeli 1880-luvulla Pariisissa Colarossin ateljeessa, kuten moni muukin kauden suomalainen naistaitelija. Teos herätti huomiota, kun se oli esillä Mars-kentän salongissa.

Olen pohtinut, mahtoiko Marcel Proust silloin nähdä sen, koska hän vieraili noissa salongeissa säännöllisesti ystävänsä säveltäjä Reynaldo Hahnin kanssa. Lainasin Matti Klingeltä niteen Proustin kirjeenvaihtoa tuolta vuodelta, mutta siinä ei ollut mainintaa. Silti leikittelen ajatuksella, sillä tämän kirjan varsinaisiin ikoneihin kuuluu juuri Marcel Proust monien muiden ohella Sibeliuksesta Mannerheimiin.

Tavoittelematta mitään ikonoklasmia mukana on myös esseitä, jotka ovat sangen mikrohistoriallisia, ja joissa haluan nostaa esiin vähemmän tunnettuja henkilöitä ja tapahtumia.

Semiotiikan käsite 'ikoni' on yleistynyt mediakielestä arkikäyttöön. Vaikka olen pyrkinyt viime aikoina luomaan aihetta sivuavaa teoriaa (esimerkiksi valmistumassa olevassa kirjassa *Johdatus eksistentiaali-semiotiikkaan*), ei lukijan tarvitse olla siihen ennalta perehtynyt.

Kaanonit taas halutaan dekanonisoida, mikä on hassua, ellei lukija ensinnä tiedä, mikä on se kaanon, kulttuurin vakiintunut arvo ja valtavirtaus, jota halutaan kiistää.

Eri tavoilla jo ilmestyneiden kirjoitusten toistuminen yhdessä voi toivoakseni tehdä omanlaisensa erikoisen vaikutuksen – vähän niin

kuin Balzacin romaanisarja *Comédie humaine* tai muu periodipainatteissa alun perin julkaistuista teksteistä muodostettu kokonaisuus. En ole liioin vähään aikaan julkaissut mitään tämän tapaista laajaa esitystä suomeksi, jollen ota lukuun muistelmiani *Moi ja Soi*. Kirjani ovat ilmentyneet enimmäkseen ulkomailla englanniksi, ranskaksi ja italiaksi.

Ehkä joku haluaa vielä lukea ajatuksiani suomeksikin.

Kiitän assistenttiani Paul Forsellia.

VOITTOISA HUMANISMI JA VASTARINNAN TEORIA

Tekstini otsake on muunnos yhdestä toisesta tunnetusta iskeväs-tä ilmaisusta, jonka jotkut voivat vielä muistaakin, nimittäin Lauri Viljasen teoksesta *Taisteleva humanismi*. En voinut olla lainaamatta uudestaan tuota esseekokoelmaa eurooppalaisesta kulttuurista vuodelta 1936. Mutta sitten ajattelin, että vaikuttaisin todella antiikkiselta, jos käyttäisin sitä otsakkeenani – vaikka ei sen puoleen haitanneeko tuo mitään, jos on avoimesti ’antiikkinen’ nykyaikana? Tilanne on nimittäin se, että mitä luullaan edistykseksi nykyisin, ei ehkä sitä olekaan, toisin sanoen kaikkia noita *Thinkfestejä* ja *kick-off*-seminaareja, digitalisointeja, profiloiteja vaan modernia on paluu ytimeen, sisältöön ja arvoihin. Hieman niin kuin Pariisissa kyllästyttiin vuosisadan alussa meluisaan *avantgardeen* ja Jean Cocteau totesi, että hienoa olikin kirjoittaa yhtä yksinkertaisesti kuin antiikin Sofokles tai Clèvesin prinsessa.

On selvää, ettei teknologiaa voi pysäyttää, eikä tarvitsekaan – en siis kannata pennsylvanialaista Amisch-lahkoa, jonka luona olen kyllä vierailut ja jossa on palattu 1700-lukuun, myös arkielämässä. Mutta ennen kuin voidaan ryhtyä markkinoimaan, tuotteistamaan ja niin edelleen, täytyy olla jotain, mitä digitalisoidaan ja tuotetaan. Missä on siis sisältö, josta puhuu humanismin ja sivistyksen pitkä perinne?

Ei voi lukea nostalgiaa tuntematta ja samalla hämmästellessä tekstin ajankohtaisuutta, kun avaa edellä mainitun Lauri Viljasen teoksen ja sen

ensimmäisen luvun ”Goethe ja nykyhetki”. Kuinka kukaan uskaltaa edes mainita sellaisen nimen kuin Goethe vuonna 2016 tai 2024? Goethe itse sanoi eräässä runossaan profeettallisesti *Das Wahre war schon längst gefunden, hat edle Geisterschaft verbunden, das alte Wahre, faß es an!* Viljanen toteaa:

Kukaan, joka on joutunut tekemisiin humanisen sivistyksen kanssa, ei ole voinut sivuuttaa hänen vaikutustaan [...] Uskon, että jokainen kulttuuri-ihminen on äänettömästi antanut vastauksen näihin kysymyksiin. Inhimillisyyden sijasta, meille tarjotaan politiikkaa, suvaitsevaisuuden ja vapauden sijasta, ”kokoavia piikkilanka-aitauksia”. Yhteiselle kansallistunteelle rakentuvan yksilöllisen kulttuurin, työntää tieltään kansalliskiihko. Kauneuden, asiallisuuden ja tasapainon hävittävät voimakkaita laumatunteen purkauksia janoavat joukko-liikkeet toinen toistaan väkivaltaisempina. Niin politiikka on se elämänilma, jota me hengitämme [...] on aivan varmaa, että Goethellä on hyvin vähän annettavana tähän leikkiin. Goethe ei tarjoa mitään yleislääkkeitä. Sivistys tämän sanan korkeimmassa merkityksessä, merkityksessä jonka Goethen elämä on sisällyttänyt sanaan *Bildung*, on ainoa, johon hän näyttää meille tietä. Hän on osoittanut, millainen voitto sivistys, luonnollinen, mutta ponnistusta vaativa kasvu kauniiseen, rikkaaseen inhimillisyyteen, on jokaiselle ihmiselle. (Viljanen 1936, 6–12.)

Toinen saman kauden ajattelija Werner Jaeger kirjassaan *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen* (1954) on puhunut kulttuurista:

Ilman kreikkalaisten ideaa kulttuurista, ei olisi antiikkia, eikä länsimaista kulttuurimaailmaa. Sana kulttuuri on muttunut pelkäksi antropologiseksi käsitteeksi, se ei enää tarkoita korkeinta arvokäsitetä, tietoista ideaalia. (Jaeger 1954, 6.)

Olen tätä ongelmaa käsitellyt aivan tuoreeltaan esseessäni ”Culture and Transcendence”. Siinä yritän luoda transkulturaalista teoriaa, joka ei ole yhtä kuin postkolonialistinen globalisaatiomarkkinoiden ideologia naamioituna tieteksi vaan mahdollistaa kulttuurien välisen dialogin

laiminlyömättä *paideian*, kasvatuksen ideaa. Mutta se on toinen tarina, taustalla.

Condition humaine

Kuinka voi rohjeta puhua voittoisasta humanismista toukokuussa 2023 tai kesällä 2024, kun kaikkialla maailmassa humanismi on ajettu nurkkaan ja jo näennäisesti nujerrettukin. Japanissa harkitaan kaiken humanistisen tieteen lakkauttamista. Aivan samaan pyritään esimerkiksi Yhdysvalloissa: siellä nähdään jo vastareaktio, niin sanottu vapaan yliopiston idea, johon on liittynyt monia amerikkalaisia ja australialaisia korkeakouluja. Liikkeen takana on emeritusprofessori Davydd J. Greenwood New Yorkin osavaltion Ithacassa sijaitsevasta yksityisestä Cornellin yliopistosta: projekti on nimeltään *Improving Universities*.

Kun täällä lopetetaan laitoksia ja jopa historiallisia oppiaineita, päämäärä on aivan sama. Äärimmilleen viety markkinafundamentalismi, jonka diskurssi on peräisin mainostoimistoista ja amerikkalaisesta massamediaasta. *Nous avons changé tous cela*, he voisivat huudahtaa Molièren *Luulosairas*-näytelmän lääkärin tavoin. Eikö ole siis suorastaan groteskia puhua voittoisasta humanismista? Ei ole ja tämän tekstini sisältönä on perustella se. Ensinnäkään saarnat eivät auta. Siitä lähden liikkeelle: palopuheet ja julistukset sopivat mielenosoituksiin ja Facebookiin, mutta jotta jotain tapahtuisi, täytyy olla teoria siitä, missä ollaan, ja mitä pitäisi tehdä, ja mitä voidaan järkevästi tehdä tässä *condition humaine*ssa juuri nyt. Kun sanoo ”voittoisa”, on se ilman muuta ideologinen ja mytologinen lausuma. Myyttejä tarvitaankin tässä maailmanmenossa pitämässä mieltä koossa, se on ollut myyttien tehtävä aina aikojen alusta. Zoroasterilaiset opettavat, että maailma on hyvän ja pahan taistelukenttä. Hyvyyden jumala Ahura Mazda ja pahuuden jumala Ahriman taistelevat, ja näyttää joskus siltä, että Ahriman voittaa, mutta lopulta ei ole niin, vaan hyvyys valloittaa maailman. Tämä on siis maailmankatsomuksesta kiinni. Keskustelin tästä jokin aika sitten Teheranissa herra Mehraban

Firouzgaryn kanssa; hän on sama kuin Zarathustra, tuhansia vuosia periytyneen uskonnon pääpappi. Firouzgary nimittäin tuli kuuntelemaan luentoani Jean Sibeliuksen musiikista Teheranin Arts Forumiin. Päivää myöhemmin avasin Islamin tutkimuksen ensyklopedisessä keskuksessa Pohjois-Teheranissa korkealla sijaitsevassa palatsissa symposiumin etiikasta, jossa puhuin vastarinnan teoriastani. Kuulijani olivat muuten valtaosin naisia, ja monet tulivat sanomaan jälkepäin, että kannattavat tätä teoriaani – ja se tapahtui ajatollah Khomeinin kuvan alla. Maailma on ristiriitainen paikka. Seuraavassa aion esittää kaksi ratkaisua tilanteeseen: ensimmäinen on vastarinnan teoria filosofisine taustoineen, mutta toinen on vastahyökkäyksen suunnitelma eli jotain vielä konkreettisempaa. Nimittäin vastarinnan teorian laadin kymmenen vuotta sitten tilanteessa, joka oli vielä lievempi: tuntui, että vastustamalla saataisiin aikaan muutos oikeaan suuntaan. Tällä hetkellä en usko, että se enää kannattaa, on siis siirryttävä seuraavaan vaiheeseen, joka on vastahyökkäys.

Mitä siis vastustetaan ja miksi? Kun luennoin teoriaani Ranskassa, se ymmärrettiin historiallisesti: *oh, la résistance*, he huokasivat syvällä rintäänään, muistellen sankarillista toimintaa natsien miehittämässä maassaan.

Puhun nyt ainoastaan akateemisesta kontekstista, jota ei tietenkään voi eristää muusta yhteiskunnasta, mutta on paras keskittyä hyvin laajan episteemisen ilmiön yhteen kenttään, Foucault'n mielessä. Foucault'han, jonka opetusta seurasin Pariisissa 1975, ei uskonut, että yksilöllä olisi mitään merkitystä noiden kulttuurin syvätason arkeologioiden kanssa, jotka hallitsevat meitä. Mutta eksistentiaalisuus on palannut. Vaikka tilanne olisi täysin immobiili ja olosuhteiden wrightiläiset diktatuurit dominoisivat, voi kuitenkin tapahtua muutos. Hannah Arendt sanoi, että *improbabilité infinie*, äärettömän epätodennäköinen, voi aina ja sittenkin tapahtua.

Lähden siitä empiirisestä havainnosta, ettei yliopistoa voi enää tunnistaa yliopistoksi. Ja tämä ei ole mikään äkillinen muutos vaan noin 20 vuoden aikana toteutunut tapahtumasarja, josta olen kirjoittanut

monta analyysia, ensiksi 1996 ”Postmodernin loppu” (*Synteesissä* ja kirjassani *Esimerkkejä*); sitten 2003 ”Vastarinnan teoria” (tämä nyt myös englanniksi kirjassani *Sein und Schein*, joka ilmestyi Berliinissä 2015); kummassakin ennustettiin tulevaa. Koska valitettavasti kummankin prognoosin kymmenen kohtaa ovat toteutuneet, en uskalla enää tehdä mitään ennusteita. Yliopistoelämä häiriintyi vakavasti, kun poliitikkojen periaatteeksi tuli: tieteen on tuotettava rahaa. Jokainen tutkija tietää, miten naiivia tämä on, ja aiemmin nauroi tällaiselle puheelle. Enää ei kuitenkaan naurata, kun tällä varjolla ihmisiä erotetaan, oppiaineita lakkautetaan, stabiileja perusrakenteita tuhotaan; ja ne, joita lakkautetaan, ovat niitä ”hyödyttömiä” aloja, jotka kaikki edustavat klassis-humanistista sivistystä ja korkeakulttuuria, esimerkiksi sellaista kuin taidemusiikkia, joka on erityisen vihan kohteena. Unohdetaan, että humanismi on kuin vitamiinia: sitä tarvitaan, ehkä vain pieninä annoksina, mutta ilman sitä koko kulttuurin organismi kuihtuu ja sairastuu. Erityisen tyyppillistä on varojen keskittäminen niin sanottuun strategiseen tutkimukseen, kärkihankkeisiin ja profilointeihin, jotka määrittelee hallitus, toisin sanoen poliitikot ja liikemiehet, joiden näkemys ja kokemus tieteestä on kuppilan *cum lauden* tasoa. Mukana on myös professoreja, jotka ovat unohtaneet alkuperäisen kutsumuksensa ja keräävät pisteitä uuden johdon silmissä. Kun tuetaan strategisia projekteja, *man tager det som man haver*, eli keskinkertaiset pääsevät rahoihin kiinni tekemään keskinkertaista nollatutkimusta ja vain siksi, että itse aiheen kuvitellaan olevan jotain hyödyllistä ja tuottavan rahaa yhteiskunnalle. Lisäksi ajatellaan, että pienen maan tulee karsia ja keskittyä. Asia on täsmälleen päinvastoin! Suuressa maassa voi karsia, aina tulee tilalle uusia lahjakkuusreservejä, miljoonia. Pienessä maassa kaikki ovat tärkeitä, jokainen.

Kaikkein tavallisin tarina on se, että silloinkin, kun joku toteuttaa nimenomaan rehtorien, kanslerien ja ministerien juhlapuheiden ohjelmia, eli innovatiivisuutta, kansainvälisyyttä ja tieteidenvälisyyttä, ei näitä ilmiöitä tunnisteta. Loistava esimerkki on tässä maassa semiotiikan kohtalo. 30 vuotta Imatralla kukoisti brändi, International Semiotics

Institute, kunnes se päätettiin lakkauttaa. Vaatimattomalla alle 100 000 euron vuosivastuksella se sinnitteli, koulutti suuria määriä nuoria tutkijoita kaikkialta maailmassa, levitti Suomen mainetta ympäriinsä ja tuotti tuloja paikkakunnalle, 200 000 euroa *per* vuosi. Tyypillistä oli, että se lopetettiin, nujerrettiin. Samoin kävi paneurooppalaisen semiotiikan tohtoriohjelman suomalaiselle osuudelle: kun EU-rahoilla kaikki oli valmista, lopetti sen isäntäyliopisto Suomessa tukensa. Jäljelle jäivät vain muut partnerit Virossa, Bulgariassa ja Italiassa, mutta Suomi sulki itsensä pois. En viitsi sanoa, miten semiotiikalle kävi Helsingin yliopistossa. Lohduttauduin ajattelemalla, ettei kannettu vesi kaivossa pysy, ja päätin jatkaa tätä tieteenalaa muualla.

Tämä oli vain yksi esimerkki siitä, mitä tapahtuu nyt. Se osoittaa, että kaikki ne prinssiipit, joita tiedepoliitikot ovat keksineet ja keksivät joka vuosi uusia, ovat käytännössä mielettömiä ja ainoastaan häirinneet vakavan tieteen harjoittamista. Näitä uusia virtauksia ja suuntauksia on ollut niin lukemattomia, tulostavasta, ydinosaamisesta, itsearviointista profiloitumiseen, ettei niitä enää edes muista. Kävi nimittäin niin, että aina kun yksi oppi oli saatu sisäänajettua ja ihmisiä istutettu tuntikausia alan seminaareissa ja niin edelleen, alkoikin uusi suuntaus ja oppi, ja kaikki oli alkupisteessä. Mitä ajattelen tulostavasta oppiaineesta, joka on ollut olemassa 100 vuotta ja tuottanut viimeisten 40 vuoden aikana 150 väitöskirjaa? Palkinnoksi irtisanottiin sen lehtorit, eikä tulevaisuudesta ole mitään tietoa. Ilmiöt ovat niin räikeitä, että tieto on jo levinnyt muualle maailmaan, Shanghaiin myöten. Olenkin toistanut kaikille sitä, minkä wieniläinen pianoprofessori Bruno Seidlhofer totesi minulle mestarikurssillaan 1974: Mikä erottaa saksalaisen wieniläisestä? Saksalainen sanoo: tilanne on vakava – mutta ei katastrofaalinen. Wieniläinen sanoo: tilanne on katastrofaalinen – mutta ei vakava. Ehkä jälkimmäinen asenne on oikeampi.

Vastarinnan teoria

Jääköön tämä ikävyyttävä aihe ja otettakoon tarkasteluun esitykseni kaksi pääkohtaa: vastarinnan teorian ja vastahyökkäyksen strategian ja taktiikan. Käytän siis militääriseen diskurssin termejä.

Se, minkä takia olen joutunut viipymään tuollaisissa yleisissä asioissa, johtuu siitä, että jos ryhtyy ajamaan muutosta nykyiseen kehitykseen, törmää ongelman monimutkaisuuteen ja sen juuriin, jotka johtavat erittäin laajoihin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin yhteyksiin. Jos haluatte eläytyä nykytilanteeseen taiteen avulla, niin nähkää Richard Wagnerin *Der Ring des Nibelungen* -tetralogia, valtava metafora ihmiskunnan kehityksestä ja siitä mitä tapahtuu, kun se unohtaa syvimät periaatteensa – mutta muistakaa: vaikka sarjan viimeisen osan nimi on *Götterdämmerung*, ei se eikä yksikään Wagnerin ooppera pääty mollisointuun, kuten kapellimestari Christian Thielemann on huomauttanut. Kaikki päättyvät duuriin, tragediasta huolimatta, jäljelle jää aina toivo (*Prinzip Hoffnung* kuten Ernst Bloch sanoi). Lisäksi, jos haluatte lukea visioni Euroopasta, voitte hankkia 2016 Jyväskylässä Athanorilla ilmestyneen toisen romaanini *Eurooppa/Ehkä*, joka siis on vihdoinkin julkaistu suomeksikin. Ranskaksi ja italiaksi se on ollut saatavilla jo vuodesta 2012.

Oli miten oli, esitin yhtäkkiä tilannekuvan ja ennusteen. Teksti ilmestyi *Synteesin* teemanumerossa ”Vastarinta” (1/2005). Sama esitys otettiin myös suureen antologiaan *Maamme* (2007), johon sain laatia kokonaiskuvan Suomesta. Siinä se oli pantu toimituksen ehdotuksesta laatikkoon otsakkeenaan ”Tulevaisuus globalisaation vastustajien silmin”. Siinä lukee: Jos ajattelemme nykymaailmaa, niin luultavasti useilla on tunne, ettei maailman menoon voi juuri mitenkään vaikuttaa. Globalisaatio on ollut monien kongressien teemana viime vuosina, ja sillä on tarkoitettu erityisesti uusia taloudellisen ja tehokkuuden ynnä muita hallinnollisen toiminnan muotoja, joille kukaan ei mahda mitään. Ihmisiä jää työttömiksi, ja työhön jäljelle jääviä puserretaan henkivieveriin uusilla abstrakteilla vaatimuksilla, joiden lähettäjä on täysin tuntematon. Koko

julkinen diskurssi on otettu yhden lajin valtaan, sama käsitteistö, jonka avainsanat ovat kaikille tuttuja, ovat levinneet kaikkialle. Kukaan ei sitä kyseenalaista. Perinteiset sanat edistys, kehitys, tulos, koulutus ovat usein kääntyneet irvikuvikseen, keinoiksi sopeuttaa kaikki tähän uuteen globaaliin järjestykseen. Vauhdissa on eräänlainen yliyksilöllinen kollektiivinen voima, aktori, mentaliteetti, joka on ottanut konkreettiset ihmiset valtaansa.

Ikmeellistä on, että keskellä äärimmäistä materialismia tämä voima on täysin transsendentti suure. On tapahtunut transsendenssin naturalisoituminen, mistä Sami Pihlström on julkaissut tutkimuksen (Pihlström 2003). Tosin hän pohtii lähinnä Taylorin argumenttia transsendenssin olemassaolon todistamiseksi, toisin sanoen sitä että reaalisessa maailmassa tapahtuu tiettyjä käyttäytymisiä, joita emme voi muuten järkevästi selittää kuin oletamalla, että ne ilmentävät jotain transsendenttia. On oireellista, että kun Sartren teos *La transcendence de l'ego* hiljattain suomennettiin, se sai nimen *Minän ulkoisuus*, joka vie ajatukset organisatioulkoistuksiin. Transsendenssin popularisoinnin todistukseksi sopii siis nykyihmisen koko *habitus* ja distinktion maailma.

Nykytodellisuudessa ihmiset toimivat toteuttaakseen täysin transsendentteja vaatimuksia, joiden lähettäjää ei tiedetä. Myös viestintä on voittopuolisesti virtuaalista ja transsendenttista.

Lehtien kirjoittajapostit ovat täynnä kuvauksia ihmisistä, jotka elävät kuvitteellisessa nettitodellisuudessa ja käyvät kommunikaatiota mieluummin tuntemattomien nettipalstan ihmisten kanssa, joista on vain jälkiä ruudulla, kuin todellisten ihmisten. Transsendenssi on siis naturalisoitunut myös viestinnän kautta: internet on nykyajan transsendenssi, joka sisältää kaiken, rajattomat mahdollisuudet, kuten McLuhan Technology Centerin johtaja Derick de Kerckhove on optimistisesti julistanut.

Filosofille tässä kaikessa on kuitenkin myös jotain tuttua. Jos korvaamme transsendenssin käsitteen niin epämuodikkaalla termillä kuin saksalaisten sanalla *Geist* ja palaamme Hegeliin, kohtaamme hänen

IKONIT JA KAAONIT
on kirja sivistystraditiosta
ja siihen kasvamisesta. Sen
artikkelit tarkastelevat sana-,
kuva- ja etenkin säveltaiteen
merkityksellisiä hetkiä.

**”Kulttuuriperinne on kuin biosfääri
tai semiosfääri, joka mahdollistaa
sosiaalisen elämän.”**

NTAMO 2024

ISBN 978-952-215-834-5

EERO TARASTI
ON KANSAINVÄLISESTI
TUNNUSTETTU MUSIIKINTUTKIJA JA
SEMIOOTIKKO, JOKA ON TOIMINUT
PROFESSORINA, PÄÄTOIMITTAJANA JA
MONIPUOLISENA KIRJAILIJANA.